

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته باستان شناسی (گرایش اسلامی)

عنوان:

مطالعه نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از سطح
محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان‌های نیک‌شهر
و چابهار

استاد راهنما :

دکتر محمد مهدی توسلی

استاد مشاور :

دکتر روح الله شیرازی

تحقیق و نگارش :

مریم زور

خرداد ۱۳۹۱

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان مطالعه نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از سطح محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان نیک‌شهر و چابهار، قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد باستان‌شناسی توسط دانشجو مریم زور تحت راهنمایی استاد پایان نامه آقای دکتر محمد مهدی توسلی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

مریم زور

این پایان نامه ۴ واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضا	تاریخ
استاد راهنما:	دکتر محمد مهدی توسلی	
استاد مشاور:	دکتر روح الله شیرازی	
داور ۱ :	دکتر سید رسول موسوی حاجی	
داور ۲ :	دکتر داود صارمی نائینی	
نماینده تحصیلات تکمیلی:		

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب مریم زور تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مریم زور

امضا

پیشکش به :

پدر بزرگوار و مادر عزیز و مهربانم

که زندگیم برایشان همه رنج بود

و

زندگیشان برایم همه مهر

« درود بی کران بر آنها »

سپاسگزاری

سپاس بر آفریدگار که جهان هستی را آفرید و آدمیان را به اندیشه، تعقل و پژوهش درباره‌ی گذشتگان امر فرمود.

اینک که توفیقی دست داد تا به بهانه‌ای دیگر برگ‌های زرین تاریخ ایران زمین را بار دیگر ورق بزنیم و با مساعدت حضرت دوست، جستجوی دیگر را به انجام رسانیم، فرصت غنیمتی است تا منتدار و سپاس‌گذار دستان به دوستی گشاده و پرمهری باشیم که بی‌گمان دست پرورده مکتبی است که زکات علم را نشر آن می‌داند.

در آغاز بر خود لازم می‌دانم از پدر و مادر گرامی‌ام که همواره از دعای خیرشان بهره‌مند شده‌ام و تمامی موفقیت‌های خود را مدیون زحمات آن‌ها هستم تشکر و قدردانی کنم.

همچنین از زحمات اساتید گرانقدر، جناب آقای دکتر محمد مهدی توسلی که علیرغم مشغله‌ی فراوان، راهنمای اینجانب در این پژوهش بودند و همواره با راهنمایی‌های ارزشمندشان مرا یاری نمودند کمال تشکر را دارم. از استاد ارجمند آقای دکتر روح الله شیرازی که به عنوان استاد مشاور، با راهنمایی‌های راهگشا و مساعدت‌های بی‌دریغ همیشه با رویی گشاده پذیرایم بودند بسیار سپاس گزارم.

از جناب آقای دکتر سید رسول موسوی حاجی که با در اختیار گذاشتن اطلاعات بسیار ارزشمند خویش، صمیمانه هرگونه تسهیلات را برای پیشبرد کار تحقیقاتی و میدانی فراهم ساختند بسیار سپاس گزارم.

همچنین لازم می‌دانم از جناب آقایان سامان فرزین، مرتضی عطایی، عزیزالله الله پور و سرکار خانم‌ها مژده شهریاری، ویدا انوری پور و زهره زهبری که در طول تحقیق همراهم بودند به خاطر تمامی لطف‌هایشان تشکر و قدردانی کنم.

چکیده

با توجه به اینکه سرزمین بلوچستان در طی دوران اسلامی دارای استقرارهای فراوان بوده است، اما متأسفانه مطالعه سفالینه‌های اسلامی کمتر مورد توجه محققان و باستان‌شناسان دوران اسلامی قرار گرفته است. برای تأمین این منظور، بر آن شدیم که مجموعه سفالینه‌های اسلامی جمع‌آوری شده در بررسی شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار در استان سیستان و بلوچستان که به ترتیب در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۸ خورشیدی از سوی روح‌الله شیرازی انجام گرفته است را مورد مطالعه و بررسی قرار داده و حاصل کار را در غالب پایان‌نامه مزبور تحت عنوان "مطالعه نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از سطح محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان نیک‌شهر و چابهار" به رشته تحریر در آوریم.

در نتیجه سعی گردید که تمامی ۴۷۴ قطعه سفال اسلامی بدست آمده از حوزه نیک‌شهر و چابهار مورد مطالعه (طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و گونه‌شناختی) قرار گیرند. بدین ترتیب کلیه سفال‌ها بر اساس دو متغیر نوع پوشش و ساده یا منقوش بودن به چهار گروه سفال بدون لعاب و ساده، سفال بدون لعاب و منقوش، سفال لعابدار و ساده، سفال لعابدار و منقوش تقسیم گردیدند. سپس بر اساس یک یا چند متغیر سفالینه‌های طبقه‌بندی شده به گونه‌های متعددی تقسیم شده و به منظور انجام مقایسه گونه‌شناختی نمونه‌های منتخب هر گونه از نظر متغیرهای مختلف با سفالینه‌های تاریخ‌گذاری شده و دیگر محوطه‌ها اسلامی مورد مقایسه قرار گرفتند.

با توجه به مطالعات انجام شده نتایج زیر حاصل شد:

۱- نتایج مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که سفال با تزئین اسگرافیتو سفال غالب دوران اسلامی بلوچستان می‌باشد که با توجه به گونه‌شناختی با مناطقی چون نیشابور، جیرفت، سیرجان، پیشاوران، بامیان و کوش در محدوده زمانی ۴ تا ۷ هجری قمری در این منطقه رواج داشته و از رونق بر خوردار بوده است.

۲- با توجه به بررسی و مقایسه کیفیت نقوش گونه‌هایی همچون سفالینه‌های "قلم مشکی" و "آبی سفید" با نقوش سفالینه‌های دیگر مناطق، به روشنی میتوان دریافت که در مجموع سفالینه‌های اسلامی از نظر کیفیت نقوش تزئینی به ویژه - تزئین با رنگ - نسبت به مراکز عمده سفالگری در ایران و دیگر کشورهای اسلامی در سطح پایین‌تری قرار دارند و نبود حتی یک قطعه سفال با نقاشی روی لعاب همچون سفال زرین‌فام، سیلهوتو، مینایی نشان میدهد که سفالگران بلوچستان دارای عدم تخصص و مهارت کافی در این تکنیک تزئینی بوده‌اند.

۳- همان‌گونه که پیش از این اشاره شد این حوزه با توجه به گونه‌شناختی سفالینه‌ها و مشابهت فراوان آنها با سفالینه‌های خراسان بزرگ، سیستان و حوزه جازموریان به ویژه جیرفت می‌توان به وضوح به ارتباط فرهنگی بین این مناطق پی برد. همچنین با بررسی و مقایسه سفالینه‌های این حوزه با کشورهای سوریه، عراق،

مصر، امارات، ترکیه و چین می‌توان گفت که بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) دارای ارتباطات گسترده و همسانی فرهنگی و هنری با سایر مناطق بوده است.

به طور کلی می‌توان گفت که با توجه به مطالعات انجام شده بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) در طی دوران اسلامی (سده‌های ۴ تا ۹ ه.ق) در زمینه سفالگری پیشرفت نسبتاً خوبی را داشته و ارتباط فرهنگی و هنری گسترده‌ای با مناطق همجوار و سرزمین‌های دور دست داشته است.

کلمات کلیدی: بررسی باستان‌شناسی، بلوچستان، سفال، دوره اسلامی، گونه‌شناختی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات طرح تحقیق.....
۱-۱-۱	مقدمه.....
۱-۲-۱	بیان مسأله.....
۱-۳-۱	پرسش‌های تحقیق.....
۱-۴-۱	فرضیات.....
۱-۵-۱	اهداف تحقیق.....
۱-۶-۱	روش انجام تحقیق.....
۱-۷-۱	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....
۱-۸-۱	پیشینه تحقیق.....
۱-۹-۱	حوزه مورد مطالعه.....
۱-۹-۱-۱	بخش‌های مختلف شهرستان نیک‌شهر.....
۱-۹-۱-۲	بخش‌های مختلف شهرستان چابهار.....
۸	فصل دوم: جغرافیای طبیعی و تاریخی بلوچستان.....
۱-۲-۱	مقدمه.....
۱-۲-۲	جغرافیای استان سیستان و بلوچستان.....
۱-۲-۲-۱	جغرافیای طبیعی بلوچستان.....
۱-۲-۳	زمین‌شناسی منطقه.....
۱-۲-۴	آب و هوا.....
۱-۲-۵	منابع آبی.....
۱-۲-۵-۱	رودخانه‌ها.....
۱-۲-۵-۲	ریزش‌های جوی.....

۲۰.....	۳-۵-۲- حوضه‌های آبریز.....
۲۲.....	۶-۲- پوشش گیاهی منطقه.....
۲۴.....	۷-۲- پوشش جانوری منطقه.....
۲۵.....	۸-۲- محصولات کشاورزی و دامداری.....
۲۵.....	۹-۲- راه‌های ارتباطی.....
۲۶.....	۱۰-۲- جغرافیای تاریخی.....
۲۹.....	فصل سوم: مطالعه نمونه های سفالین.....
۳۰.....	۱-۳- تعداد محوطه‌ها و نمونه‌های سفالین.....
۳۰.....	۲-۳- ثبت و ضبط نمونه‌های سفالین.....
۳۳.....	۳-۳- طبقه‌بندی نمونه‌های سفالین.....
۳۳.....	۱-۳-۳- سفال بدون لعاب و ساده.....
۳۳.....	۲-۳-۳- سفال بدون لعاب و منقوش.....
۳۴.....	۳-۳-۳- سفال لعابدار و ساده.....
۳۵.....	۴-۳-۳- سفال لعابدار و منقوش.....
۳۶.....	۴-۳- گونه‌شناسی نمونه‌های سفالین.....
۳۶.....	۱-۴-۳- گونه‌شناسی سفال‌های بدون لعاب و ساده.....
۴۱.....	۲-۴-۳- گونه‌شناسی سفال‌های بدون لعاب و منقوش.....
۴۷.....	۳-۴-۳- گونه‌شناسی سفال‌های لعاب دار و ساده.....
۴۹.....	۴-۴-۳- گونه‌شناسی سفال‌های لعاب دار و منقوش.....
۵۷.....	۵-۳- مقایسه گونه‌شناختی نمونه‌های سفالین.....
۵۷.....	۱-۵-۳- مقایسه گونه‌شناختی سفال‌های بدون لعاب و ساده.....
۶۱.....	۲-۵-۳- مقایسه گونه‌شناختی سفال های بدون لعاب و منقوش.....
۶۷.....	۳-۵-۳- مقایسه گونه‌شناختی سفال‌های بدون لعاب با تزئین نقاشی.....
۶۷.....	۴-۵-۳- مقایسه گونه‌شناختی سفال‌های بدون لعاب با تزئین نقاشی و کنده.....
۶۸.....	۵-۵-۳- مقایسه گونه‌شناختی سفال‌های لعابدار و ساده.....

۷۱.....	۳-۵-۶- مقایسه گونه‌شناختی سفال‌های لعابدار و منقوش.....
۸۰.....	۳-۶- جداول مقایسه گونه‌شناختی.....
۱۲۰.....	۳-۷- گزارش آماری متغیرهای نمونه‌های سفالین.....
۱۳۷.....	کاتالوگ نمونه‌های سفالین.....
۱۷۴.....	طرح نمونه‌های سفالین.....
۲۱۷.....	عکس نمونه‌های سفالین.....
۲۳۹.....	فصل چهارم: تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری.....
۲۴۰.....	۴-۱- گاهنگاری.....
۲۴۱.....	۴-۱-۱- گونه‌های غالب در میان گروه‌های اصلی.....
۲۴۲.....	۴-۲- نتیجه‌گیری.....
۲۴۵.....	منابع.....

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۸۰	جدول ۱-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه مورب برگشته به خارج با بدنه محدب.....
۸۰	جدول ۲-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه ساده برگشته به خارج با گردن مقعر.....
۸۰	جدول ۳-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه ساده برگشته به داخل با بدنه محدب.....
۸۰	جدول ۴-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه صاف با بدنه محدب.....
۸۰	جدول ۵-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه مسطح با نیم برجستگی زیر لبه.....
۸۱	جدول ۶-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه مورب با بدنه محدب.....
۸۱	جدول ۷-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه مسطح و قائم.....
۸۱	جدول ۸-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه مفتولی.....
۸۱	جدول ۹-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه مورب به داخل با نیم برجستگی زیر لبه.....
۸۱	جدول ۱۰-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه برگشته به خارج با بدنه محدب.....
۸۲	جدول ۱۱-۳- سفال بدون لعاب و ساده نخودی، لبه ساده متمایل به خارج.....
۸۲	جدول ۱۲-۳- سفال بدون لعاب و ساده آجری، لبه مورب به خارج و متمایل به داخل با گردن قائم.....
۸۲	جدول ۱۳-۳- سفال ساده آجری، لبه مسطح با دو شیار خارجی.....
۸۲	جدول ۱۴-۳- سفال بدون لعاب و ساده آجری، لبه مورب به داخل.....
۸۲	جدول ۱۵-۳- سفال بدون لعاب و ساده آجری، لبه مورب به خارج با بدنه محدب.....
۸۳	جدول ۱۶-۳- سفال بدون لعاب و ساده آجری، لبه ساده برگشته به خارج با گردن مقعر.....
۸۳	جدول ۱۷-۳- سفال بدون لعاب و ساده آجری، لبه مسطح با بدنه مورب به خارج.....
۸۳	جدول ۱۸-۳- سفال بدون لعاب و ساده قرمز آجری، لبه مفتولی برگشته به خارج با بدنه محدب.....
۸۳	جدول ۱۹-۳- سفال بدون لعاب و ساده قرمز آجری، لبه ضخیم متمایل به داخل و خارج.....

- جدول ۳-۲۰ - سفال بدون لعاب و ساده قرمز آجری، لبه مفتولی با یک شیار خارجی بر روی لبه.....۸۳
- جدول ۳-۲۱ - سفال بدون لعاب و ساده قرمز، لبه مسطح با بدنه محدب.....۸۴
- جدول ۳-۲۲ - سفال بدون لعاب و ساده قهوه‌ای تیره، لبه آویزان و خمیده به خارج.....۸۴
- جدول ۳-۲۳ - سفال بدون لعاب و ساده قهوه‌ای آجری، لبه ساده با یک انحنا در زیر لبه.....۸۴
- جدول ۳-۲۴ - سفال بدون لعاب با نقش کنده، نخودی.....۸۵
- جدول ۳-۲۵ - سفال بدون لعاب با نقش کنده، نخودی مایل به سبز.....۸۶
- جدول ۳-۲۶ - سفال بدون لعاب با نقش کنده، آجری.....۸۶
- جدول ۳-۲۷ - سفال بدون لعاب با نقش کنده، آجری.....۸۷
- جدول ۳-۲۸ - سفال بدون لعاب با نقش کنده، قرمز آجری.....۸۷
- جدول ۳-۲۹ - سفال بدون لعاب با نقش کنده، قرمز.....۸۸
- جدول ۳-۳۰ - سفال بدون لعاب با نقش کنده، قهوه‌ای.....۸۸
- جدول ۳-۳۱ - سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده، نخودی.....۸۸
- جدول ۳-۳۲ - سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده، نخودی.....۸۹
- جدول ۳-۳۳ - سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده، آجری.....۸۹
- جدول ۳-۳۴ - سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده و کنده، نخودی.....۸۹
- جدول ۳-۳۵ - سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده و کنده، آجری.....۸۹
- جدول ۳-۳۶ - سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده و کنده، آجری.....۹۰
- جدول ۳-۳۷ - سفال بدون لعاب با نقش افزوده، نخودی.....۹۰
- جدول ۳-۳۸ - سفال بدون لعاب و نقش افزوده و کنده نخودی.....۹۰
- جدول ۳-۳۹ - سفال با خمیر گل رس و لعاب آبی.....۹۱
- جدول ۳-۴۰ - سفال با خمیر گل رس و لعاب آبی.....۹۲
- جدول ۳-۴۱ - سفال با خمیر گل رس و لعاب آبی.....۹۳

- جدول ۳-۴۲- سفال با خمیر گل رس و لعاب آبی..... ۹۴
- جدول ۳-۴۳- سفال با خمیر گل رس و لعاب آبی..... ۹۵
- جدول ۳-۴۴- سفال با خمیر گل رس و لعاب آبی..... ۹۶
- جدول ۳-۴۵- سفال با خمیر گل رس و لعاب فیروزه‌ای..... ۹۶
- جدول ۳-۴۶- سفال با خمیر گل رس و لعاب لاجوردی..... ۹۶
- جدول ۳-۴۷- سفال با خمیر گل رس و لعاب لاجوردی..... ۹۷
- جدول ۳-۴۸- سفال با خمیر گل رس و لعاب سبز..... ۹۷
- جدول ۳-۴۹- سفال با خمیر گل رس و لعاب سبز..... ۹۸
- جدول ۳-۵۰- سفال با خمیر گل رس و لعاب سبز..... ۹۹
- جدول ۳-۵۱- سفال با خمیر گل رس و لعاب سبز..... ۱۰۰
- جدول ۳-۵۲- سفال با خمیر گل رس و لعاب سبز روشن..... ۱۰۰
- جدول ۳-۵۳- سفال با خمیر گل رس و لعاب سبز روشن..... ۱۰۱
- جدول ۳-۵۴- سفال با خمیر گل رس و لعاب سفید..... ۱۰۱
- جدول ۳-۵۵- سفال با خمیر گل رس و لعاب سفید..... ۱۰۲
- جدول ۳-۵۶- سفال با خمیر گل رس و لعاب ارغوانی..... ۱۰۲
- جدول ۳-۵۷- سفال با خمیر گل رس و لعاب قهوه‌ای..... ۱۰۲
- جدول ۳-۵۸- سفال با خمیر گل رس و لعاب حنایی..... ۱۰۲
- جدول ۳-۵۹- سفال با خمیر گل رس و لعاب زرد متمایل به کرم..... ۱۰۳
- جدول ۳-۶۰- سفال با خمیر گل رس و لعاب خردلی..... ۱۰۳
- جدول ۳-۶۱- سفال با خمیر گل رس و لعاب خردلی..... ۱۰۴
- جدول ۳-۶۲- سفال با خمیر سنگ و لعاب سبز (سلادون)..... ۱۰۴
- جدول ۳-۶۳- سفال با خمیر سنگ و لعاب زیتونی (سلادون)..... ۱۰۴

- جدول ۳-۶۴- سفال با خمیر گل رس و لعاب خاکستری (سلادون).....۱۰۵
- جدول ۳-۶۵- سفال بدون لعاب و نقش افزوده و کنده، نخودی.....۱۰۶
- جدول ۳-۶۶- سفال بدون لعاب با نقش افزوده و کنده، آجری.....۱۰۶
- جدول ۳-۶۷- سفال بدون لعاب با نقش افزوده و کنده، قهوه‌ای.....۱۰۶
- جدول ۳-۶۸- سفال بدون لعاب با نقش افزوده و کنده، سیاه.....۱۰۶
- جدول ۳-۶۹- سفال با تزئین اسگرافیتو زیر لعاب سبز.....۱۰۷
- جدول ۳-۷۰- سفال با تزئین اسگرافیتو زیر لعاب سبز.....۱۰۸
- جدول ۳-۷۱- سفال با تزئین اسگرافیتو زیر لعاب ارغوانی.....۱۰۹
- جدول ۳-۷۲- سفال با تزئین اسگرافیتو زیر لعاب فیروزه‌ای.....۱۰۹
- جدول ۳-۷۳- سفال با تزئین اسگرافیتو زیر لعاب قهوه‌ای.....۱۰۹
- جدول ۳-۷۴- سفال با تزئین اسگرافیتو زیر لعاب شفاف.....۱۰۹
- جدول ۳-۷۵- سفال با تزئین اسگرافیتو زیر لعاب شفاف.....۱۱۰
- جدول ۳-۷۶- سفال با تزئین اسگرافیتو و لعاب پاشیده زرد و سبز رنگ.....۱۱۰
- جدول ۳-۷۷- سفال با تزئین اسگرافیتو و لعاب پاشیده زرد و سبز رنگ.....۱۱۱
- جدول ۳-۷۸- سفال با تزئین اسگرافیتو و لعاب پاشیده قهوه‌ای و سبز رنگ.....۱۱۱
- جدول ۳-۷۹- سفال با تزئین اسگرافیتو و لعاب پاشیده قهوه‌ای، سبز و زرد رنگ.....۱۱۱
- جدول ۳-۸۰- سفال با تزئین اسگرافیتو و لعاب پاشیده قهوه‌ای، سبز و زرد رنگ.....۱۱۲
- جدول ۳-۸۱- با سفال با تزئین اسگرافیتو و لعاب پاشیده سبز.....۱۱۲
- جدول ۳-۸۲- با سفال با تزئین اسگرافیتو و لعاب پاشیده قهوه‌ای.....۱۱۲
- جدول ۳-۸۳- با سفال با تزئین شامپلیو.....۱۱۲
- جدول ۳-۸۴- سفال با لعاب پاشیده آبی روی زمینه سفید.....۱۱۳
- جدول ۳-۸۵- سفال با لعاب پاشیده سبز روی زمینه کرم رنگ.....۱۱۳

- جدول ۳-۸۶- سفال با نقش سیاه و لاجوردی بر زمینه سفید شیری..... ۱۱۳
- جدول ۳-۸۷- سفال با نقش قهوه‌ای بر زمینه زرد متمایل به کرم..... ۱۱۳
- جدول ۳-۸۸- سفال با سفال با نقش زرد بر زمینه قهوه‌ای..... ۱۱۴
- جدول ۳-۸۹- سفال با نقش زرد و سبز بر زمینه قهوه‌ای..... ۱۱۴
- جدول ۳-۹۰- سفال با نقش سفید و قهوه‌ای بر زمینه سفید شیری..... ۱۱۴
- جدول ۳-۹۱- سفال با نقش زرد و قهوه‌ای بر زمینه سفید شیری..... ۱۱۴
- جدول ۳-۹۲- سفال با نقش کرمی بر زمینه قهوه‌ای..... ۱۱۴
- جدول ۳-۹۳- سفال با سفال با نقش سبز تیره و سبز کمرنگ بر زمینه سفید شیری..... ۱۱۵
- جدول ۳-۹۴- سفال با نقش سیاه بر زمینه سفید شیری..... ۱۱۵
- جدول ۳-۹۵- سفال با نقش سیاه و سفید بر زمینه آجری..... ۱۱۵
- جدول ۳-۹۶- سفال با نقش آبی لاجوردی روی زمینه شیری..... ۱۱۵
- جدول ۳-۹۷- سفال با نقش آبی لاجوردی روی زمینه شیری..... ۱۱۶
- جدول ۳-۹۸- سفال با نقش نقش آبی، سبز و بنفش بر زمینه سفید شیری..... ۱۱۶
- جدول ۳-۹۹- سفال با نقش سیاه زیر لعاب فیروزه‌ای..... ۱۱۶
- جدول ۳-۱۰۰- سفال با نقش سیاه زیر لعاب فیروزه‌ای..... ۱۱۷
- جدول ۳-۱۰۱- سفال با نقش قالب‌زده زیر لعاب آبی..... ۱۱۷
- جدول ۳-۱۰۲- سفال با نقش کنده زیر لعاب فیروزه‌ای..... ۱۱۸
- جدول ۳-۱۰۳- سفال با نقش کنده زیر لعاب سیاه..... ۱۱۸
- جدول ۳-۱۰۴- سفال با نقش کنده زیر لعاب سبز کمرنگ..... ۱۱۸
- جدول ۳-۱۰۵- سفال با نقش کنده زیر لعاب سبز کمرنگ..... ۱۱۹
- جدول ۳-۱۰۶- سفال با نقش کنده زیر لعاب زیتونی..... ۱۱۹

فصل اول

کلیات طرح تحقیق

مشتی خاک و گل که با دست توانای مردمانی ناشناخته و هنرمند شکل گرفته و به دست ما رسیده است، پیامی گویا و آموزنده از سازندگان و نقش‌آفرینان آن است. باستان‌شناسان و محققان از سفال به ویژه از نقش‌های زیبای منقوش بر روی آنها برای شناسایی تمدن‌ها و شیوه‌های گوناگون زندگی سازندگان آن استفاده می‌کنند. سفال بزرگترین خدمت و کمک را به شناخت تمدن عصر خود می‌کند. چه بسا یک تکه سفال که به ظاهر بی‌ارزش می‌نماید، تکه‌ای از شیئی با ارزش باشد که بخشی از تمدن و فرهنگ این سرزمین را در خود نهفته دارد و با ادبیات آن پیوند خورده است (قائینی، ۱۳۸۳، ۳۵). سفال به علت خواص ذاتی خود همیشه مورد استفاده بوده و آثار زیبای قبل از تاریخ ایران (از هزاره پنجم ق.م)، دوران تاریخی و اسلامی گواه این مدعاست. در دوره اسلامی آثار سفالین از نکات درخشان هنر اسلامی بود (آلن، ۱۳۸۳، ۴). سفال‌های دوران اسلامی به دو گروه عمده لعاب‌دار و بدون لعاب تقسیم می‌شود که هر کدام ویژگی‌های خاص خود را دارد (کیانی، ۱۳۸۰، ۲). یکی از مناطقی که در دوران اسلامی، سفال از مواد اصلی مورد استفاده این جامعه بوده است، بلوچستان در استان سیستان و بلوچستان در جنوب شرق ایران می‌باشد که دارای سفال لعاب‌دار و بدون لعاب اسلامی است. انزوای سیاسی مصنوعی در دو سده اخیر به همراه شرایط طاقت‌فرسای اقلیمی و جغرافیایی سرزمین بلوچستان دو عاملی هستند که این منطقه را به سرزمینی ناشناخته تبدیل نموده‌اند، با این وجود استقرارهای کهن و کثرت اماکن باستانی در بخش‌های مختلف بلوچستان حکایتگر داستانی دیگر است. علیرغم مطالعات باستان‌شناسی پراکنده‌ای که تاکنون در بخش‌های مرکزی و شمالی این منطقه انجام یافته است، اطلاعات ما در بخش‌های جنوبی بلوچستان صرفاً محدود به بررسی پراکنده‌ای است که حدود ۷۰ سال پیش اشتاین انجام داده است (شیرازی، ۱۳۸۸، ۲)، اما با بررسی‌های جدید باستان‌شناسی مشخص گردیده که این بخش از بلوچستان نیز دارای سفال پیش از تاریخی، تاریخی و دوران اسلامی است که بیشتر سفالهای اسلامی آن متعلق به دوران میانی و متأخر اسلامی است که به طور اخص در چهار فصل به سفالهای دوران اسلامی این منطقه (نیک‌شهر - چابهار در بخش جنوبی بلوچستان) پرداخته می‌شود.

۱-۲- بیان مسئله

شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار در استان سیستان و بلوچستان به ترتیب در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۸ خورشیدی از سوی روح الله شیرازی مورد بررسی باستان‌شناسی قرار گرفته‌اند که نتیجه آن شناسایی تعداد کثیری محوطه‌های باستانی از دوران مختلف: پیش از تاریخ، تاریخی و اسلامی بوده است. با نمونه‌برداری از سطوح محوطه‌های شناسایی شده از دوران اسلامی، تعداد ۴۷۴ قطعه سفال شاخص از این دوران جمع‌آوری گردید که به دلیل برخورداری از تنوع و تعداد گونه‌ها و نیز به منظور شناخت هرچه بهتر و بیشتر سفال دوران اسلامی منطقه بلوچستان، لازم بود تا به دقت مورد مطالعه قرار گیرند (شیرازی، ۱۳۸۸). در این پژوهش سعی بر آن است تا با ثبت و ضبط نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از سطوح محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار، نسبت به طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و مقایسه گونه‌شناختی آنها اقدام گردد. با توجه به تعداد و تنوع گونه‌ها و نیز با در نظر داشتن این مهم که هنوز گامی جدی در مطالعه سفال‌های دوران اسلامی منطقه بلوچستان برداشته نشده است، تحقیق حاضر بر آن است تا با انجام مطالعه علمی و روشمند، زمینه را برای پرسش‌های زیر فراهم آورد:

۱-۳- پرسش‌های تحقیق

۱. سفال غالب دوران اسلامی بلوچستان چه نوع سفالی است؟ این سفال در چه محدوده‌ی زمانی از رونق برخوردار بوده است؟
۲. کیفیت هنر سفالگری دوران اسلامی بلوچستان در مقایسه با مراکز عمده سفالگری ایران چگونه بوده است؟
۳. با تکیه بر نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از دوران اسلامی در شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار، روابط فرهنگی بلوچستان با مناطق همجوار چگونه ارزیابی می‌شود؟

۱-۴- فرضیات

۱. سفال موسوم به اسگرافیتو، سفال غالب دوران اسلامی بلوچستان است. این سفال از سده چهارم تا هفتم هجری از رونق برخوردار بوده است.
۲. سفال دوران اسلامی بلوچستان از نظر تنوع و کیفیت تزئین - به ویژه نقاشی با رنگ - در مقایسه با مراکز عمده سفالگری ایران، در مرتبه پایین تری قرار داشته است.
۳. مقایسه گونه‌شناختی نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان نیک‌شهر و چابهار، مبین آن است که بلوچستان در طول دوران اسلامی ارتباط فرهنگی تنگاتنگی با خراسان بزرگ و به ویژه سیستان و حوزه فرهنگی جازموریان داشته است.

۱-۵- اهداف تحقیق

- ارزیابی، سنجش و نقد فرضیات مورد نظر تحقیق؛
- شناخت دقیق از سفال‌های دوران اسلامی منطقه بلوچستان؛
- بررسی وضعیت هنر سفالگری بلوچستان و مقایسه آن با مراکز عمده سفالگری در ایران؛
- گاهنگاری نسبی گونه‌های متعدد سفالین بلوچستان؛

۱-۶- روش انجام تحقیق

تحقیق حاضر براساس هدف، از نوع تحقیقات بنیادی و بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات تاریخی است. در این روش، مجموع نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از سطوح محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار، براساس یک یا چند متغیر به گروه‌های مختلفی تقسیم شده و هر گروه نیز بر اساس متغیر، یا متغیرهای مناسب به گونه‌ها و زیرگونه‌های متعددی تقسیم خواهند شد. سپس از هرگونه، نمونه‌هایی برای طراحی، عکاسی و مقایسه گونه‌شناختی انتخاب می‌شوند تا عمل گونه‌شناختی آنها با استناد به منابع گوناگون به دقت انجام گیرد.